

درس‌هایی از حقوق اساسی (۱)

«حقوق اساسی عمومی»

مؤلف

محمّد باقری

مدرس دانشگاه پژوهشگر حقوق

دانش آموخته‌ی دانشکده شهید بهشتی

با مقدمه‌ی

دکتر علی اکبر گرجی از ندریانی

دانشیار دانشگاه شهید بهشتی و رئیس انجمن حقوق اساسی ایران

سرشناسه	: مهاجری، محمد، ۱۳۶۹ -
عنوان و نام پدیدآور	: درس‌هایی از حقوق اساسی (۱) «حقوق اساسی عمومی» / مولف محمد مهاجری: با مقدمه علی‌اکبر گرجی‌ازندریانی.
مشخصات نشر	: تهران: خرسندی، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۱۶۴ ص.
شابک	: 978-600-114-937-5
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۱۶۳-۱۶۴.
موضوع	: حقوق عمومی -- ایران
موضوع	: حقوق اساسی -- ایران
موضوع	: حقوق عمومی -- ایران -- آزمون‌ها و تمرین‌ها (عالی)
موضوع	: Public law -- Iran -- Examinations, questions, etc. (Higher)
موضوع	: حقوق اساسی -- ایران -- آزمون‌ها و تمرین‌ها (عالی)
موضوع	: Constitutional law -- Iran -- Examinations, questions, etc. (Higher)
شناسه افزوده	: گر. ر. زندریانی، علی‌اکبر، ۱۳۵۲ -، مقدمه‌نویس
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۰۴۴/م۹۵۴ KMHT۲۰۰۰
رده‌بندی دیویی	: ۳۰۰۵۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۴۸۲۰

انتشارات خرسندی

نمایشگاه و فروشگاه کتب فقهی، حقوقی و مجموعه قوانین

تهران، خیابان انقلاب - خیابان فخر رازی - خیابان لبافی‌نژاد - نرسیده به خیابان دانشگاه - پلاک ۱۷۴ - واحد ۲

تلفن: ۵-۶۶۹۷۱۰۳۴ و ۵-۶۶۹۰۵۸۴

فروشگاه شماره ۱: میدان انقلاب، خ منیری جاوید (اردیبهشت)، پلاک ۶، تلفن: ۶۶۷۵۵۹۱۰-۶۶۹۵۰۷۵۹

فروشگاه شماره ۲: خ انقلاب، نرسیده به میدان فردوسی، کوچه شهید براتی، دانسته حق دانشگاه آزاد،

طبقه زیرین (قسمت کتابفروشی): ۶۶۷۵۵۹۱۰

پست الکترونیک: Khorsandy.pub@gmail.com

سایت اینترنتی: WWW.Khorsandypub.com

درس‌هایی از حقوق اساسی (۱)

«حقوق اساسی عمومی»

محمد مهاجری

چاپ اول: ۱۳۹۷ تیراز: ۳۰۰ جلد قیمت: ۲۰۰,۰۰۰ ریال

ISBN: 978- 600 -114-937-5

شابک: ۹۳۷-۵-۱۱۴-۶۰۰-۹۷۸

۱۳	پیشگفتار: حقوق اساسی و عقل تجربت‌اندیش
۱۷	مقدمه مؤلف
۲۱	پیش‌درآمد
۲۳	فصل نخست - مفاهیم و مبانی حقوق اساسی
۲۵	گفتار نخست: مفاهیم مرتبط با حقوق اساسی
۲۵	اول: جامعه سیاسی (Political Society)
۲۵	شرایط شکل‌گیری جامعه سیاسی
۲۶	دوم: قدرت سیاسی (Political Power)
۲۷	سوم: سیاست
۲۸	چهارم: نهاد سیاسی (Political Institution)
۲۸	پنجم: حاکمیت قانون (The rule of Law)
۲۸	ششم: دستورگرایی (Constitutionalism)
۲۹	گفتار دوم: تعریف حقوق اساسی
۲۹	گفتار سوم: موضوع حقوق اساسی
۳۰	گفتار چهارم: منابع حقوق اساسی
۳۲	سؤالات تستی فصل اول
۳۲	سؤالات پاسخ کوتاه فصل اول
۳۳	سؤالات تشریحی فصل اول
۳۵	فصل دوم - قانون اساسی
۳۷	گفتار نخست - تاریخچه تدوین قانون اساسی
۳۷	گفتار دوم - مفهوم قانون اساسی
۳۸	قانون اساسی از لحاظ منشاء شکل‌گیری
۳۹	گفتار سوم - ویژگی‌های قانون اساسی شایسته
۴۰	گفتار چهارم - نهاد واضع قانون اساسی
۴۰	روش‌های وضع قانون اساسی
۴۱	گفتار پنجم - صیانت از قانون اساسی

سوالات تستی فصل دوم..... ۴۵

سوالات پاسخ کوتاه فصل دوم..... ۴۶

سوالات تشریحی فصل دوم..... ۴۶

فصل سوم- مفهوم و ساختار دولت..... ۴۹

گفتار نخست- مفهوم دولت..... ۵۱

گفتار دوم- ساختار دولت..... ۵۸

سوالات تستی فصل سوم..... ۶۲

سوالات پاسخ کوتاه فصل سوم..... ۶۴

سوالات تشریحی فصل..... ۶۴

فصل چهارم- اصل تمام قوا..... ۶۷

گفتار نخست- مفهوم تفکیک قوا..... ۶۹

گفتار دوم- نظریات تفکیک قوا..... ۷۰

گفتار سوم- نتایج نظریات تفکیک قوا..... ۷۲

اول- تفکیک افقی و مطلق قوا..... ۷۲

دوم- تفکیک عمودی و نسبی قوا..... ۷۳

گفتار چهارم- انواع رژیم‌های سیاسی از منظر تفکیک قوا..... ۷۴

سوالات تستی فصل چهارم..... ۷۹

سوالات پاسخ کوتاه فصل چهارم..... ۸۲

سوالات تشریحی فصل چهارم..... ۸۳

فصل پنجم- گونه‌شناسی قوه مجریه..... ۸۵

سوالات تستی فصل پنجم..... ۸۹

سوالات پاسخ کوتاه فصل پنجم..... ۸۹

سوالات تشریحی فصل پنجم..... ۹۰

فصل ششم- گونه‌شناسی پارلمان (قوه مقننه)..... ۹۱

گفتار نخست: مفهوم پارلمان..... ۹۳

گفتار دوم: نظام دومجلسی در کشورهای فدرال و بسیط..... ۹۳

۹۴	الف: کمیسیون‌های عادی
۹۴	ب: کمیسیون‌های تخصصی
۹۵	اول: نظام دومجلسی در کشورهای فدرال
۹۷	دوم: نظام دومجلسی در کشورهای بسیط
۱۰۰	سوم: جریان وضع قانون در نظام‌های دو مجلسی
۱۰۰	الف: پیشنهاد قانون
۱۰۱	ب: فرآیند تصویب در نظام‌های دو مجلسی
۱۰۳	گفتار سوم: نظام تک مجلسی در کشورهای بسیط
۱۰۴	الف: حقوق مجلس شورای اسلامی در قانون اساسی
۱۰۵	ب: حقوق نماینده مجلس در قانون اساسی
۱۰۷	سؤالات تستی فصل ششم
۱۰۸	سؤالات پاسخ کوتاه فصل ششم
۱۰۹	سؤالات تشریحی فصل ششم
۱۱۱	فصل هفتم - گونه‌شناسی قوه قضائیه
۱۱۴	گفتار نخست: حقوق انگلستان
۱۱۴	منابع حقوق انگلستان
۱۱۵	الف. دیوان‌های اداری
۱۱۵	ب. دادگاه بخش (The county court)
۱۱۶	ج. دادگاه عالی (دادگاه عدالت) High Court of Justice
۱۱۶	۱. دادگاه ملکه (Queens Bench Division)
۱۱۶	۲. دادگاه مهرداری یا چنسلری (انصاف) Chancery Division
۱۱۷	۳. دادگاه خانواده
۱۱۷	د. دادگاه تجدید نظر (استیاف) (Court of appeal)
۱۱۷	هـ. دیوان عالی (جایگزین مجلس اعیان)
۱۱۸	و. دادگاه‌های حقوقی پژوهشی
۱۱۹	دادگاه‌های کیفری
۱۱۹	الف. دادستانی سلطنتی Crown court
۱۱۹	ب. دادگاه ماجیستریٹ (صلح)
۱۲۰	ج. دادگاه سلطنتی (دادگاه شاهی) Crown court

۱۲۱	د. دادگاه مسند ملکه
۱۲۱	و. دادگاه تجدید نظر (دادگاه استیناف کیفری)
۱۲۱	هـ. دیوان عالی
۱۲۱	خ. سایر دادگاه‌های کیفری
۱۲۳	گفتار دوم: دستگاه قضایی در جمهوری اسلامی ایران
۱۲۳	الف. وظایف قوه قضائیه
۱۲۳	ب. سلسله مراتب در قوه قضائیه
۱۲۳	۱. مقام رهبری
۱۲۳	۲. رئیس قوه قضائیه
۱۲۴	۳. دیوان عالی کشور
۱۲۵	۴. دیوان عدالت اداری: سازمان‌های تابع وزارت دادگستری
۱۲۶	۵. دادسراها و دادگاه‌ها
۱۲۹	۶. شوراهای حل اختلاف
۱۳۰	سؤالات تستی فصل هفتم
۱۳۱	سؤالات پاسخ کوتاه فصل هفتم
۱۳۲	سؤالات تشریحی فصل هفتم
۱۳۵	فصل هشتم - انواع رژیم‌های سیاسی از منظر فرد - گروه یا همسالاری
۱۳۸	گفتار اول - مونوکراسی یا یکتاسالاری (Monocratie)
۱۴۰	گفتار دوم - رژیم‌های چندتن‌سالاری
۱۴۲	گفتار سوم - همه‌سالاری یا دموکراسی
۱۴۳	سؤالات تستی فصل هشتم
۱۴۳	سؤالات پاسخ کوتاه فصل هشتم
۱۴۳	سؤالات تشریحی فصل هشتم
۱۴۵	فصل نهم - انتخابات (Elections)
۱۴۸	گفتار اول - نظام انتخاباتی اکثریتی
۱۴۹	گفتار دوم - نظام انتخاباتی تناسبی
۱۵۱	سؤالات تستی فصل نهم
۱۵۱	سؤالات پاسخ کوتاه فصل نهم
۱۵۱	سؤالات تشریحی فصل نهم

۱۵۳.....	فصل دهم - اصول مربوط به درس حقوق اساسی یک
۱۵۵.....	«حقوق ملت»
۱۵۶.....	«اقتصاد و امور مالی»
۱۵۶.....	«قوه مقننه»
۱۵۷.....	«اختیارات و صلاحیت‌های مجلس شورای اسلامی - قوه مقننه»
۱۵۹.....	«قوه مجریه»
۱۶۱.....	پاسخ‌نامه‌ی سؤالات تستی
۱۶۳.....	منابع و مآخذ

پیش‌گزار: حقوق اساسی و عقل تجربت‌اندیش

حقوق اساسی پیش‌بنیادی‌سازی قدرت و سیاست است. در این شاخه از حقوق قواعد حاکم بر اکتساب، اعمال و انحلال قدرت از منظری خاص مورد توجه قرار می‌گیرد. چنانکه پیشتر گفته‌ایم^۱، کارکرد اصلی حقوق اساسی، متمدن‌سازی قدرت است. قدرت به گرازی می‌ماند که ماهیتاً میل به زیاده‌خواهی، سرکشی و برانگیزی دارد. حقوق اساسی بر پایه عقل تجربت‌اندیش روش‌هایی را پیش روی می‌نهد که روهل نخست، از میزان توحش و ویرانگری قدرت می‌کاهد و سپس، آن را در مسیر سازندگی به کار می‌گیرد.

اما پرسش مهم این است که حقوق اساسی چگونه این کارویژه سلبی و ایجابی را انجام می‌دهد؟ آیا این دو کارویژه تعارضی با یکدیگر ندارند. نخست سخن، آیا قدرت اهلی شده و مهار یافته توانایی سازندگی و آفرینشگری خود را از دست نمی‌دهد. پاسخ به پرسش نخست، کمی روشن‌تر و ساده‌تر است. حقوق اساسی از طریق تنظیمات یا سازما، هم قدرت به این مهم می‌پردازد. سازمان دادن گونه‌ای از به نظم در آوردن است که مبنای آن عدالت، تجربه و دوراندیشی است. انسان‌ها از طریق نظم‌بخشی به امور می‌توانند راه رسیدن به اهداف و آمال خود را ساده‌تر کنند. حقوق اساسی هم از طریق تنظیم قدرت راه رسیدن به آزادی، عدالت، رفاه و زندگی حق‌بنیان را هموار می‌کند. در اینجا حقوق اساسی جنبه آلی دارد که می‌تواند انسان و جامعه را در رسیدن به این اهداف عالی یاری دهد.

آنچه اهمیت دارد، این است که شهروندان یک جامعه، کشگران سیاسی و ارباب قدرت

بتوانند به روشنی تفاوت غایت‌ها و ابزارها را درک نمایند. آیین‌ها، اشکال، ساختارها، نهادها، اداره‌ها و سازمان‌ها جملگی در عداد ابزارهای غیرمقدس‌اند که به فراخور نیاز و کارآمدی می‌توان از آنها بهره گرفت. اهمیت اینها همان اهمیت امر جزئی است. اما موضوعاتی مانند آزادی، عدالت، رفاه و امنیت جزو امور غایی‌اند که به راحتی نمی‌توان از آنها چشم پوشید. به دیگر سخن، اهمیت این مفاهیم همان اهمیت امر کلی است.

هسته اصیل و سخت دانش حقوق اساسی را می‌توان مسأله حق دانست. حقوق اساسی نهادگرا و حقوق اساسی «بازارگرا» هر دو جزو خادمان حقوق اساسی آزادی‌گرا (حق‌بنیان) به شمار می‌روند. با این رویکردی می‌توان بر آن شد که هیچ کدام از نهادها، ساختارها، سازوکارها و هنجارهای شاسایه سد در حوزه حقوق اساسی ارزش ذاتی و قدسی ندارند. ارزش آنها به میزان خدمتی است که به ارزش محقق‌ارائه می‌دهند. ساختارها ساخته انسانند و نباید خود سازنده را دربند کنند. اگر ساختارها و هنجارها نتوانند تئوری انسان محقق را عینیت بخشند، در بازنگری و تغییر آنها نباید تردید روا داشت. این دیدگاه به منزله نفی فرمالیسم حقوقی نیست، اما بی‌شک به منزله اعلام عدم اصالت آن است. فرمالیسم حقوقی تا زمانی که حق‌ها و ارزش‌های بنیادین مقبول حاکمان واقعی^۱ (مردم) را مورد پشتیبانی قرار می‌دهد، کارآمد و در نتیجه معتبر است. به محض کمرنگ شدن درجه کارآمدی و اعتبار رایج در دگرگونی در ساختارها و هنجارها نباید تردید کرد. در حوزه حقوق اساسی این دگرگونی معادل تغییر تریق سازوکار بازنگری قانون اساسی رخ می‌دهد. نفس پذیرش امکان بازنگری به معنای اعلام حقوق اساسی جوهری بر حقوق اساسی فرمالیست است. اصالت فرم به تدریج و در گذار روزگار از بین می‌رود. ممکن است نظام حقوقی را دچار جمود و تحجر نماید.

و انگهی، مبارزه با اصالت فرم هرگز به معنای زیر سوال بردن ضرورت‌ها و فواید آن نیست. فرمالیسم حقوقی^۲ تضمین‌کننده نظم حقوقی صوری است، در حالی که حق‌ها و آزادی‌ها موجب نظم حقوقی ماهوی به شمار می‌روند. نظم صوری خادم است و نظم ماهوی مخدوم. از این رو، در ضرورت هیچ کدام تردید روا نیست.

۱. بنگرید به «حاکم در زنجیر ناکام»، همان، ص ۹۵۱.

۲. در حقوق خصوصی، به ویژه در حقوق قراردادها، نیز فرمالیسم (شکل‌گرایی) در مقابل کنسانسوالیسم (اجماع‌گرایی)، توافق‌گرایی) قرار می‌گیرد.

نویسنده کتاب پیش رو، جناب آقای محمد مهاجری از دانشجویان فاضل دکتری در دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی است. شور و اشتیاق ایشان به مباحث حقوق عمومی از همان آغاز ورود به دوره کارشناسی ارشد حقوق عمومی آشکار بود. همین اینک، کتابی را تقدیم جامعه حقوقی کشور می‌کند که هدف آن فراهم آوردن منبعی شایسته برای آموزش حقوق اساسی در مقاطع پیش از کارشناسی ارشد است. اگر حقوق اساسی را به مثابه دانش و فن تنظیم‌گری در نظر بگیریم که چگونگی جریان و سیلان یافتن قدرت را در نهادهای سیاسی مورد تعمق قاعده‌محور قرار می‌دهد و قدرت‌های اجرایی، تقنینی و قضاتی را سامان می‌بخشد و به شهروندان نیز اطمینان خاطر می‌دهد که حق‌ها و آزادی‌های آنها در یک ساختار هدفمند و هوشمند بهتر قابل تفهیم است، می‌توان بر آن شد که جناب مهاجری در تبیین آن کامیاب بوده است. برای ایشان و همه مؤلفان و پژوهشگران حقوق اساسی آرزوی درخشش‌های بیشتر داریم. اگر تاسیس نشدن دولت ایران یا کاستی‌های آن را تعلیل کنیم، بی‌شک به مساله آموزش و در راس آنها آموزش با جدی‌تر و موثرتر به حقوق اساسی خواهیم رسید. از این رو، همگان باید بکوشیم تا این نقصان عظیم را برطرف کنیم.

در دل دوست به هر حيله رهي بايد كرد. طاعت از دست نيايد گنهي بايد كرد.

علی اکبر سرجی آزندریانی